



## Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Gelişimi Sürecinde Protestan Ahlakı

Kürşat Haldun AKALIN  
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

### Özet

Özellikle İngiltere ve Hollanda'da kalvinizmin ve kapitalizmin yükselmesi, Max Weber'in ciddi ölçüde ilgi çeken araştırmalarıyla onaylanmıştır. Çünkü bu ülkeler, çağdaş kapitalizmin büyük ölçekte geliştiği yerler olarak en fazla dikkati çekmişti. M.Weber, protestan meslek öğretisinin, zenginliğin tehlikeleriyle donatılmış puritan bilinci, ile, Tanrı şanının bir gereği olarak para kazanmayı devam ettirmesi arasındaki uçurum üzerinde kurulmuş köprü olduğunu, öne sürmüştür. Çünkü, meslek, Tanrı lütfunun ve Tanrısal seçilmişliğin bir işaretiydi. Böyle bir düşünce, dünyevi başarıları kutsallaştırmış ve bir kimsenin mesleğinde sıkı çalışmasının dinsel görevi olduğu öğütleriyle birleşmiştir. Meslek anlayışı, sıkı çalışmayı ahlaki bir görev kılan ve para kazanmayı da kapsayan dünyevi başarıyı Tanrısal lütfun bir işareti sayan yeni bir ahlak yaratmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kapitalizm, Kalvinizm, Rasyonel Ekonomik Faaliyet

## The Protestant Ethic In The Development Of The Rational Economic Action

### Abstract

The rise of calvinism and of capitalism especially in Britain and Netherland should prove of considerable interest the works of Max Weber. Because these countries were the most attention in where modern capitalism developed on a large scale. M. Weber asserted that the protestant doctrine of the calling bridged the gulf between puritan consciousness of the dangers of riches, and money making ought to be carried on for the glory of God. Because calling was a sign of grace and a token of Godly election. Such an idea sanctified worldly success and combined with advices that it was a religious duty to work hard in one's calling. Calling created a new ethic which made hard work a moral duty and worldly success including money making a sign of grace.

**Key Words:** Capitalism, Calvinism, Rational economic action

### 1. Giriş

Avrupa ülkeleri, katolik ve protestan olmak üzere iki dünyaya bölünmüştü. Kilise ve devletin ayrılmasının tek nedeni vardı, dinsel farklılıklardı. Böylece Avrupa'da göçler başladı. On altıncı ve on yedinci asırlarda, milyonlarca Avrupalı protestan ya da katolik ülkelere giderek, kitlesel göçler gerçekleşti. İster protestan olsun isterse de katolik olsun, hükümetler, yerli toplumun zorlayıcı ölçütlerine karşı gösterilen dirençle beslenen ayrı gruplar olarak bilinçlenmeleriyle, göçmen kitlelerin birer siyasal azınlıklar ya da ekonomik sınıflar haline gelmesini önlemişti. Bu ayrılma, her bir göçmen gruba, kendine özgü dinsel inancı koruma ve geliştirme ayrıcalığını vermişti. Weber, protestanı emsalsiz kıldığını düşünerek meslek kavramını öne çıkartmış, dinsel meslek düşüncesinin manastır hayatına sınırlama getirinceye kadar orta çağlarda bilinmediğini savunmuştur. Weber'e göre, Martin Luther manastır hayatının yüksek idealleri ile meslek arasındaki engelleri yıkıp yok etmiş, her bir insana kendi dünyevi işinde Tanrı'ya aynı hizmeti etme yükümlülüğünü yüklemişti. Dünyevi mesleğin yerine getirilmesini çok önemli bir görev haline getiren bu kavrayış, içsel dünyasal çilekeşlikle tanımlanan son derece

özel bir düşüncenin oluşmasını sağlamıştır. Weber'e göre, protestan dünyevi çileciliği geçmişin katolik çileciliğinden farklı kılan üç özelliği vardı: çileciliğin irrasyonel tüm araçları reddedilmekteydi, istihareye dalarak gerçeği keşfetmekten vazgeçilmekteydi, çileci hayat iş etkinliğinde ve ailevi hayat içinde yaşanılmaktaydı.

Weber'in tezine yönelik eleştiriler\*, meslek

\*"Modernliğin yükselişi olarak da nitelendirilen kapitalizmin gelişmesine protestanlığın özellikle kalvinizmin tesir ettiğini öne süren Weber'in o ünlü 'Protestan Ahlakı' tezi; sosyal bilimlerde o ana kadar öne sürülmüş diğer düşüncelerden çok daha fazla dikkat çekmiş, bilimsel araştırma ile tartışmanın sürekli olarak odağında yer almıştır. Bu tartışma, neredeyse her on yılda bir yeni bir kesim tarafından ciddiyetle ele alınmış, her nesilden bilim adamı tarafından sürekli tartışılır bir konu haline gelmiştir. Örneğin yirmili yıllarda H.M. Robertson (Ekonomik Bireyciliğin Yükselişinin Görünümleri: Max Weber ve Okulunun Eleştirisi), otuzlarda A.Fanfani (Katoliklik, Protestanlık ve Kapitalizm) ve ellilerde de K.Samuelsun (Din ve Ekonomik Eylem) yazdıkları kitaplarda protestanlık ile kapitalizm arasında kurulan nedensellik bağının geçerliliğini reddetmişler, bu gibi yadsımlar tekrar ve tekrar diğer araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır. Tartışmanın mükemmel ve ayrıntılı

bir açıklamasını burada sunmak olanaksızsa da, Weber'in teziyle ilgili öne sürülen görüşler iki ana aşamada derlenebilir. Bu tartışmanın ilk aşaması, belki de en iyi E.Fischhoff'un makalesinde (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü) ve R.H.Tawney kitabında (Din ve Kapitalizmin Yükselişi), bir taraftan protestan-kalvinist ahlak ile kapitalizm arasında doğrudan bir nedensellik bağının kurulmasını ele alırken, diğer taraftan da kapitalist gelişme üzerinde durmuşlardır. R.H.Tawney, artık klasikleşmiş bu eserinde Weber'e şiddetle karşı çıkanların eleştirilerine karşı tezin özünü savunmuştur. Dünyevileşme eğilimine giren protestan grupların ekonomik güdüler ve eylemler üzerinde çok daha durarak toplum içinde giderek daha fazla hoşgörülü olduklarını, bu dünyaya ve kazanç maksatlı çabalara yöneldiklerini belirterek Tawney, puritan gruplar arasındaki güdüsel değişim süreçlerini ayrıntısıyla analiz etmiştir. Bu aşamada, Calvin'in Cenevre'si üzerinde duran, Hollanda ve İskoçya'daki ilk kalvinist toplulukların ekonomik eğilimlerini irdeleyen araştırmalar yapılmış, bunların Orta Çağ katolik dünyasından bile daha tutucu ve gerici olduklarına dair bulgulara ulaşılmıştır. Diğer taraftan, reform öncesi katolik Avrupasında (İtalya, Belçika ve Almanya'da) kapitalizmin ilk büyük yükseliş dalgasının gerçekleştiğine işaret edilmiş; buralardaki kapitalist oluşumun ilk protestan ya da kalvinist ülkelerden çok daha fazla gelişmenin başarıldığı vurgulanmıştır. Bu arada, kalvinist mezhepler ile modern ekonomik yapıların ve faaliyetlerin gelişimi arasında kurulan (nedenselliğin değil) uyumluluğun hakkında bile ciddi kuşkular dile getirilince W.S.Hudson (Püritanizm ve Kapitalizmin Ruhü, Weber Tezinin Yeniden Sorgulanması) iki makaleyle, K. George ise çok etki yapan (Protestan Zihniyet ve İngiliz Reformu 1570-1640) kitabıyla; kapitalist gelişmenin yolunu hazırlayan kalvinist ahlakın farklı yönlerine işaret ederek, tartışmada Weber'in tarafında katkı sunmuşlardır. Örneğin, her iki araştırmacı da, diğer bazı dinlerin telkin ettiği öbür dünyaya yönelme eğilimi karşısında bu dünyayı öne çıkaran ve bireysel sorumluluk duygusunu geliştiren bir içeriğin kalvinizmde bulunduğunu savunmuştur. Bazı araştırmacılar ise, protestanlık ile çoğulculuk ve hoşgörü arasındaki bir uyuma dikkatleri çekmiştir. Fransa'daki Huguenotların veya Hollanda ve İngiltere'deki bazı protestan mezheplerin, katoliklerden ve lutheranlardan çok daha fazla modern kapitalist teşebbüslere katıldıklarını, on yedinci ve on sekizinci asırlardaki gelişmelere yol açtığını vurgulamışlardır. Weber'in tezinin özünü daha ayrıntılı açıklayabilmek için, E.Troeltsch'un araştırmasını (Hristiyan Kiliselerinin Toplumsal Öğretileri) ile K.Holl'un kitabını (Reform Hareketinin Kültürel Önemi) inceleyerek, tartışmanın ikinci aşamasına geçmek gerekir. Yine de ne Troeltsch ve ne de Holl, protestanlık ile kapitalist faaliyet arasında kurulan nedensel bağlantıyı ortaya çıkaran mekanizmayla esas olarak hiç ilgilenmiş değildir. Troeltsch, dinsel emirlerin düzenlemesi altında yeni bir uygarlığın bütünüyle kurulmaya yeltenildiğinden, kesin olarak emindir. Holl ise, dinamik ve dönüşümcü eğilimini öne çıkartarak, modern yaşamın ve kültürünün biçimleri üzerinde büyük tesirde bulunarak, daha çok lutherizmin savunulması üzerinde durmuştur. Trevor-Roper'in çalışması, Luthy ve Walzer'in araştırmaları, Weber'in bu savının ekonomik sahada doğruluğunu yadsıma maksadını gütmüştür. Avrupa'daki gelişimin protestan biçimlenmeden bağımsız olduğunu savunan bu araştırmacılar, özellikle de Calvin'in Cenova yönetimini örnek göstererek, protestanlığın ekonomik hayatla ilgili görüşlerinin gerici olduğunu savunmuşlardır." (Eisenstadt S.N. 1968; 6-7)

anlayışının, protestanlara özgü olmadığı, kapitalist davranış tarzına özendirilmekten uzak olduğu, kapitalist ruha hasım olduğu ve ters düştüğü konuları etrafında toplanıyordu. Kaldı ki, on yedinci asrın sonlarından önce puritan ilahiyatı, dünyevi başarının, Tanrı tarafından seçilmişliğin bir işareti olduğunu ilan etmiş de değildi. Puritanizmin karakteristik nitelikleri şöylece tanımlanmaktadır : çileci tutum ve iş etkinliği ruhani ve bedensel disiplinin en iyi araçları olarak görülmekteydi, giyim ve rahatlıkla ilgili olarak yaşamın en yüksek derecedeki sadeliği arzu edilmekteydi, tüm mesleklerde pratik yetenek güvence ve onur olarak talep ediliyordu. Quakerler, pek çok yönlere kalvinistlerden ayrılmaktaydılar. Ancak, Quakerler, içsel-dünyasal çileciliğin seçilmişliğin bir işareti olduğu ısrarında puritanlarla görüş birliği içindeydiler. Puritanların Tanrı mutemetliği kavramı ile lüks hayatın kınanması, kapitalizmin ahlaki değerlerine çok fazla katkıda bulunmuştur. Puritanizm, İngiliz toplumunun orta ve yüksek sınıflarının ahlaki bir okulu haline gelmişti.

On altıncı asrın Cenova, Amsterdam ve Londra'sındaki iş adamının en içteki duygularına kulak kabarttığı J.Calvin, ekonomik etkinlik ve kazanç peşinde koşma ilkesinde derin bir donanım sağlamış olduğunu keşfetmişti. Yine de, tefecilik öğretisinde J.Calvin, işadamının topluluğun gönencini kendi bireysel kazançlarından önce dikkate alması gerektiğini, daima ısrar etmişti. J.Calvin'in, faizi her ortamda ve her koşulda haklı görüp kapsamını geniş tutmadığını, söylemeye hiç gerek yoktur. Faizin serbest bırakılmamasını veya kesinlikle sınırlandırmasını zorunlu kılan, borçlunun acil ihtiyacını, fakirin yaşam gereklerini, toplumun refahını dikkate alan bu istisnai koşullar arasında, J.Calvin, özellikle de tavan faiz oranının yasalarla belirlenmesini söylemiştir. Bu bakış açısına göre, yalnızca, iş maksadıyla alınan verimlilikle ilgili borçlara serbestlik tanınmalı, bunlar tefecilik olarak görülmemelidir.

## 2. Reformun İlk Sonuçları: Kamulaştırma ve Göçler

Rasyonel ekonomik etkinlik, düzenli ve sürekli bir hale getirilen eylemde kazanç hedeflerinin tasarlanmasını ve bu parasal maksatlara ulaştıracak olan araçların seçilmesini zorunlu kılmaktadır. Parasal kazançların artırılması ve servetin yeniden ekonomik etkinliğe aktarılması iş hacminin büyütülmesi emelleri; çalışkanlık, dakiklik, tutumluluk, doğruluk vs., gibi burjuva erdemlerinin oluşmasını sağladığı gibi; kazancı ve başarıyı Tanrı hoşnutluğunun kanıtı haline getiren yeni bir inancı da protestanlık yoluyla insanların yüreklerine ve zihinlerine yerleştirmiştir. Böylece reformla, rasyonel ekonomik etkinliğin dinsel bir içerik de kazanması sayesinde, zengin olma gayretleri ve kazanç peşinde koşma çabaları tamahkârlık olarak kınanmayacak; paranın kısırlığı veya değer üretmezliği dogması üzerine kurulan tefecilik nefretinin yerini, borçlanılan parayla yaratılan kazançtan pay almanın gerekliliği ve faizin

haklılığı anlayışı olacaktır. Reformla bir taraftan kazanç, dünyevi etkinlik ve servet birikimi dinsel bir içerik kazanarak din dünyanın içine çekilirken; diğer taraftan da, bireyin özel hayatını yok sayan, tüm düşünceleri ve eylemleri dogma ile sınırlandıran, yasaları kilise hukukuna uygun kılan, yaşanan dünyayı yadsıyan, faiz yasağı ile paranın sermaye dönüşmesini ve birikmesini olanaksız kılan dinsel biçimlendirmelere bir son verilmesiyle dünya dinin dışına çıkartılmıştır.

Avrupa'nın kültürel ve sosyal hayatıyla ilgili olarak yapılan tarihsel araştırmalar \*\*, bizi, kapitalist faaliyet tarzının, Protestanlığın yükselişinden en azından bir asır öncesinden benimsenmiş ve yaygınlaşmış olduğu sonucuna götürmektedir. Her şeyden önce, Protestanlığın, daha önceden var olduğu kesinleşmiş bir fenomen olarak kapitalist eylem biçimini ortaya çıkarttığını öne süren kuramları, tartışmaya katmak araştırmanın nesnelliği bakımından gereklidir. Bu görüşler arasında, bir nedensellik mantığı içinde, kapitalizmin Protestanlıktan teşvik gördüğü veya Katoliklik tarafından engellendiği şeklindeki fikirlere rastlamak olanaklıdır. Sözü edilen bu teşvikler veya engellemeler, belirli bir dönemi kapsamakta, özellikle de Protestan hareketinin yükselmeye başladığı sırada ortaya çıkan olaylardan veya Protestan ideolojisini ifade eden öğretilerinden kaynaklanmaktadır. Reform, çok kapsamlı sonuçlar doğuran pek çok olguya yol açmış, bunlar arasında en azından kapitalist ilerlemeyi

\*\*Kapitalist ekonomik etkinliğin Avrupa'da reformdan önce de var olduğunu kanıtlama maksadını güden pek çok araştırma yapılmıştır. Bu eserler içinde en çok dikkat çekenlerini şöylece sunabiliriz. Lecky W.E.H. (1955). History of the Rise and Influence of the Rationalism in Europe, G. Braziller, New York ; Sombart W. (1951). The Jews and modern capitalism, Free Press, Glencoe, ; Sombart W. (1967). The Quintessence of Capitalism , Howard Fertig New York ; Dopsch A. (1937). The economic and social foundations of European civilization , London, Routledge & Kegan Paul ; Pounds N.J.G. (1974). An economic history of medieval Europe, Longman, London ; Hoover R. (1974). Business banking, and economic thought in late medieval and early modern Europe , University of Chicago Press, Chicago ; Parks T. (2005). Medici Money : Banking, Metaphysics and Art in Fifteenth Century Florence , W.W.Norton, New York ; O'brien G. (1967). An Essay On Medieval Economic Teaching New York ; Pica J.N. (1962). The Banking and Finance Among Jews in Renaissance Italy, Bloch Pub, New York ; Evans C.R. (2002). Mediaeval commentaries on the Sentences of Peter, Lombard, Leiden ; McInerney R. (1992). Aquinas On Human Action : A Theory Of Practice, D.C. : Catholic University of America Press, Washington ; Mumby F.X. (1952). A monument to Saint Jerome; essays on some aspects of his life, works, and influence , Cardinal Tisserant Publ., New York ; Shatzmiller J. Shylock (1990). Reconsidered : Jews Moneylending and Medieval Society , University of California Press, California ; Cleary P. (1914) , The Church and Usury : An Essay on Some Historical and Theological Aspects of Money-Lending , M H Gill , Dublin ; Hengel M. (1974). Property and riches in the early church : aspects of a social history of early Christianity , Fortress Press , Philadelphia

desteklemiştir. İtalya ya da İspanya gibi ülkelerde, reform, manastırların duvarlarıyla sınırlandırılmış çileciliği iş hayatına aktararak inançta devrim yaratan etkileriyle hissedilmiştir. Yaşanılan hayatta ve insanlar arasında Tanrı iradesini uygulama inancı, giderek mesleki etkinliğin biricik Tanrı yolu haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Mesleki başarıyı veya ekonomik kazancı Tanrı katındaki seçilmişliğin kanıtı veya işareti olarak gören bu yeni öğretinin yayılması; kazanç maksatlı ekonomik eylemin kilisede düzenlenen ekmeğe şarap ayınının yerini alabileceği endişelerini yoğunlaştırmış, inançlara özgürlük ile hoşgörüyü getirmek isteyen ve ibadette bireyselliğin yolunu açan kilise karşıtı hareketleri önleyici engellemeleri de alabildiğine yükseltmiştir.

Protestanlık, iş yerini Tanrının dürüstlük ve sevgi iradesinin yerine getirildiği bir tapınağa dönüştürdüğü ölçüde rasyonel ekonomik etkinliğin dinsel içeriğini oluşturmuş, özellikle de, eylemlerine inanç kattığı sanayici tüccar kesiminin peşinde koştukları kazançları Tanrısal seçilmişliğin işaretleri olarak benimsettirdiği düzeyde de ekonomik yaşamın kapitalist tarzda biçimlenmesine ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. İtalya ya da İspanya gibi ülkelerde reformun düşüncede devrim yaratan sonuçlarını önceden hissedildiğinden, bireyselliğe ve özgürlüğe olanak sağlayan reformist yeni öğretilerin yayılmasını önleyici engelleri yöneticilerin yükseltilmiş olması gayet doğaldır. Mesleki başarıyı seçilmişliğin işaretlerinden olarak gören Protestanlığın kendi kendisini oluşturabildiği ve ideallerini de halka benimsettirebildiği ölçüde, hemen her Avrupa ülkesinde, ekonomik yaşamın kapitalist tarzda örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Kölelik karşıtı hareketler ile din savaşlarının neden olduğu toplumsal ve siyasal etkileri bir kenara bırakılacak olunursa, reformla başlayan dinsel devrimin ilk sonuçları, devletin sahiplenerek yararlandığı arazilerin kamulaştırılmasında ortaya çıkmıştır. Dinsel inançlarda başlayan ve yaratıcı bir içeriği taşıyan bu ayrılık; hiç bir Avrupa ülkesinde Katolik İngiltere'de olduğundan daha hızlı bir şekilde, Roma'ya karşı bir isyan hareketini ortaya çıkartmış değildi. (Jeremy,1988; 14).

Diğer Avrupa ülkelerinden çok daha hızlı ve mükemmel bir şekilde, İngiltere'de gerçekleşen devrimci değişiklikler; kilise mülkiyetinin kamulaştırılmasına yol açan bir hizipçilikle sonuçlanmıştır. Toprakların satışıyla baş gösteren spekülasyon hareketleri İngiltere'nin sınıf yapısını tamamıyla değiştirmiş, alt zümrelerin toplumda daha yukarılara geçme olanağını ortaya çıkartmış, yeni bir zenginler hakimiyetiyle birlikte yeni toprak sahiplerini ve yeni idarecilerini oluşturmuştur. Kilise mülkiyetinin kamulaştırılmasıyla birlikte, keşişlerden edinilen ve kömür çıkarılmasıyla ilgili eskimiş ve işe yaramaz yöntemler, uzmanlığa dayanmayan üretim biçimleri bir anda terk edilmiştir. Teknolojideki yenilikleri üretime uyarlayan iş adamlarının, maliyetleri en az indirmeyi hedefleyen çabaları, verimin ve kalitenin artmasıyla sonuçlanmıştır (Jeremy, 1988; 17). Bu girişimci insanlar sayesinde

kömür sanayinde önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Almanya ve daha sonra da İskandinavya'da da bu türde kamulaştırmalar olmasına karşın, bu ülkelerden hiç birinde, İngiltere'de yol açtığı sonuçlarına rastlanmamıştır. Bunun belki de en önemli nedeni, İngiltere'de çok farklı siyasal ve ekonomik ortamın bulunmasının yanında, özellikle de Almanya'da devrimci süreçlerin pek işleyememesi olmasıdır.

Kapitalist gelişme, reform hareketinin neden olduğu göç akımlarından da çok olumlu bir şekilde etkilenmiştir. Mezhep çatışmalarına sahne olan Avrupa'da, müritlerin zulme uğrama endişesiyle anayurtlarından kaçarak göç etmeleri sayesinde, Protestanlık, kapitalist gelişmenin olduğu kadar ussal ekonomik etkinliğin benimsenmesini de kolaylaştırmıştır. "*Flaman reformistler ve Huguenotlar İngiltere'ye giderek dokumacılık sanayinde çığır açmışlar; Locarno ve Bergamo'dan sürülen dindarlar da Zürih ve Bale'de tekstil sanayinin yeni şubelerini kurmuşlar; Almanya'da kentli halkın arasına katılan Huguenotlar, kumaş ve şapka sanayine öncülük etmişler; Brandenburg'da dikkat çekici ekonomik başarılarına ulaşmışlardır.*" (Davis, 1974; 83)

Tutumluluk ruhuyla ve yorulmak nedir bilmez sıkı çalışma disipliniyle Protestanlar, süratle sermaye birikiminin oluşmasına katkıda bulunarak, ussal ekonomik yaşamın yayılmasını teşvik ederek; burjuva erdemlerini ve kapitalizmin kültürel değerlerini daha da geliştirmişlerdir (Kitch, 1967; 51). Protestan meslek ahlaki ile rasyonel ekonomik etkinliğin değerleri arasında uyumun olması, sanayi devrimiyle sonuçlanan süreçte sırasında iş adamlarının ve mesleki eğitim görenlerin büyük bir çoğunluğunun protestan olduğunun istatistiksel olarak doğrulanması; bu toplumsal grupların servet ile başarıları kendi dinsel yönelişlerinin bir sonucu olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ancak, bu uyum ve istatistiksel bulgular bile, Avrupa'da kazanç maksatlı ekonomik etkinliğin protestanlıktan asırlar öncesinden beri var olduğu gerçeğinin önemini azaltmamaktadır. Özellikle protestanlığın öngördüğü yaşam felsefesi, tüm inanlarına nerede olurlarsa olsunlar, çalışmayı ve tutumlu olmayı, dürüst ve daima kendine hakim davranmayı emretmiş olsa da; bu gibi erdemlere, yeni ülkelere göç etmiş yabancı grupların hepsinde rastlamak olanaklıdır. Kendi ailesel köklerinden ve mazilerinden kopup gelmiş olan göçmen insanların, ancak, erdemleri sayesinde toplumda ayakta kalabileceklerini ve bir konum elde edebileceklerini fark etmeleri, bu uğurda dinin bu yönünü öne çıkartmaları, hiç de tesadüfi değildir (Kitch 1967; 56). Nesiler boyu aktararak ailelerinden kendilerine kalan bütün mülklerini paraya çevirerek, inançlarının hakim olduğu yabancı bir ülkeye sığınan protestan ailelerin; yerleştikleri bu yeni diyarlarda kendilerine toplumsal bir konum sağlamak ümidiyle sıkı çalışmaları ve başarı azmini taşımaları, hiç de küçümsenir bir güdü değildir. Ekonomik canlanma konusuna bu açıdan bakıldığında ve özellikle de göçmenlerin servet artışıdaki etkileri irdelendiğinde, kapitalizmin

gelişmesinde protestanlığın tek başına belirleyici bir işlev görmediği kolaylıkla kabul edilebilir. Kaldı ki, reformla şiddetlenen din savaşları ve göçler yoluyla protestanlığın hemen her yere yayılması; etnik temelde olduğu kadar dinsel sahada da Avrupa'daki ulus devletlerin dayandığı kendi iç birlik yapısını harap etmiş, etnik gruplaşmalara bile neden olmuştur. Böylece reformla, Avrupa devletleri, ulusal birliğin kurumsallaştırılması zorunluluğuyla birlikte vicdan özgürlüğünün sağlanması sorunuyla yüz yüze gelmiştir (Davis, 1974; 89).

### 3. Reformun Finans İşlevi: J. Calvin'in Faiz Yorumu

Fransa protestan hareketinin en önemli ilahiyatçı lideri olan Jean Calvin (1509-1564), reformistlerin diri diri yakıldığı bir ortamda, 1536 yılında Basel'de reform öğretilerini ayrıntısıyla incelediği '*Hristiyan Dininin Kurumları*' isimindeki kitabını yayınladı. Kitabın ilk bölümü Tanrı bilgisini, ikinci bölümü mesih işlevini, üçüncü bölümü kutsal ruh aracılığıyla kurtuluşu, dördüncü bölüm ise kilise ayinlerini ele almıştır. Martin Luther ile başlayan papalık otoritesi yerine Kutsal Kitabın hükmünü hakim kılmaya emeli, çok güçlü bir şekilde J. Calvin'de de vardır. Papalık ve kilise otoritesi, yerini Eski ve Yeni Ahit metinlerine dayanan yasal düzenlemeler almıştır. Kutsal Kitapla Roma papalık otoritesi ve konsilleri hukuken yönetimde geçersiz kılındığı gibi, eline kitabı alan kimsenin kendi duygu ve düşüncesiyle iman yoluyla aklanma tarzında da ısrar edilmiştir. Reformistlerin iman yoluyla aklanma tarzını daha da geliştiren J. Calvin, aşı-i rabbanî ayiniyle şarap ve ekmeğin İsa'nın bedeni ile kanına dönüşerek kurtuluşa eriştiremeyeceği düşüncesine taraftar olmuştur. Kilise ayinlerinde kullanılan şarap, ekmeğe, su, tuz vs. gibi maddeler aracılığıyla kurtuluşun sağlanamayacağı; kurtuluşun, maddesel ayinler yoluyla değil de, bireysel çaba ile Kutsal Kitapta bildirilen vahye sadık kalarak Tanrı iradesini hayatının her anında uygulayarak gerçekleşeceği düşüncesi kalvinizmin temeli haline gelmiştir.

Cenevre'de Roma'dan tamamiyle bağımsız olan ve yeni ayin usullerini uygulayan kilise örgütlemesine giden J. Calvin, bir taraftan ilahiyatla ilgili vaaz verirken diğer taraftan da yeni bir kilise yönetim planı hazırlamış, vahye dayanan farklı bir idare tarzı geliştirmişti. Ancak J. Calvin'in vahyin uygulanmasındaki taassubu ve cezaların uygulanmasındaki katılığı, başlangıçta kendisine sempati besleyen Cenevrelileri dehşete düşürmüştür. Her dinin toplumsal yazgısı kalvinizmi de kuşatmış, vahiy yasaya dönüşüğü ve yasalar olarak yaşama tarzını biçimlendirdiği andan itibaren kalvinizm gönüllerden çıkmıştır. Böylece Strasburg'a gitmek zorunda kalan J. Calvin, vaaz ve eserleriyle düşüncelerini geliştirmiş, Cenevre'deki kalvinistleri uzaktan yöneterek halkın desteğini kazanmıştır. Özellikle başgösteren ahlaki bozulma 1541 yılında J. Calvin'in Cenevre'ye çağırılmasına neden olmuştur. Kilisenin ve Cenevre

Cumhuriyetinin başkanı olarak yirmi üç yıl hüküm sürmesine rağmen J. Calvin, mütevazı bir hayat sürmüştür. J. Calvin, çalışmadan para sahibi olmanın veya paradan para kazanmanın Tanrı iradesine karşı çıkmak demek olmadığını kabul eden ilk ilahiyatçı olmuştur. Tasarruf sahiplerinin birikmiş paraları kullanması karşılığında, kaybı ya da kazancı ne olursa olsun, süresine göre önceden belirlenen belli bir oranda fazladan ödeme yapmayı garanti etmesi konusunda zamanının tacirlerine geniş bir özgürlük tanımış olmakla, J. Calvin; borçlanmalarda yapılan her fazladan ödemeyi tefecilik olarak kınayan geleneksel yargıları onaylamamış, kullanıcıya kazanç sağlayan borçlanmalarda alacaklının bu çıkarında payının olduğu düşünceyi açıkça savunmuştur. Pek çok kalvinist aşağıda aktardığımız düşüncelerinden dolayı J. Calvin'e minnettar kalmıştır.

*“Adil olmayan her paranın Tanrı'yı gücendirdiğini açıkça belirterek, tüm inanan bütün insanları uyarıyorum. Buna eşdeğerde olan ‘tefecilik istisnasız olarak bütünüyle kınanmalıdır’ yargısını da öne sürmemiz, mantıki bir hata olmayacaktır. Şayet borçlu kendi gösteriş düşkünlüğü yüzünden veya zamanı kötü kullandığı için kayba uğrarsa ve alacaklısına olan sözünü tutmazsa; taahhüdünü yerine getirmemiş olan borçlunun bu halinin, düşük imanından hasat sağlayan bir tefeciden farkı ne olur? Benim düşünceme göre, aralarında kesinlikle hiç bir fark yoktur. Borç ödemesinde ana parayı aşan her fazladan ödemenin tefecilik olarak lanetlenmesini terk etmek zorunda olduğumuz gibi, borçluyu alacaklının kaybını tazmin etmekle sorumlu tutmak mecburiyetindeyiz. Şayet zengin bir kişi, bir parça arazi satın almak istemesine rağmen parası yeterli olmaz ve başkasının parasına ihtiyaç duyarsa, aldığı arazide ekin eker ve borç ödeninceye kadar geçecek süre zarfında hasadından da büyük kazançlar sağlarsa, ana paranın geri ödenmesinde bir miktar fazla vermesinden, kim zarar görür veya kim incinir? Alacaklının parası hiç artmaksızın, aldığı borçla zenginliğine zenginlik katan, işinde muazzam kazançlar sağlayan pek çok olayla günümüzde karşılaşmaktadır. Zenginliğin arttığı yerde, eşitliği nasıl sağlarız? Borçlunun kazancının arttığı bir ortamda, parayı verimsiz kullanmaya mecbur tutarak, kazanç vaat eden alış veriş tefecilikten daha kötü ve haksız mı göreceğiz?*

*Aristoteles'in çok ince bir zekayla dokuduğu görüşüne göre, ‘tefecilik doğal değildir, zira para kısırdır, para parayı asla doğuramaz, kesede saklanan paranın arttığı görülmesi değildir’. Peki öyleyse, tacirin zahmetinin çok üzerine çıkan, sırf ihtiyaç duyuyor diye ucuzca alınıp pahalıya satıldığı ticaretten sağlanan kazanç, hilekarlık değil de nedir? Aldığı mal aynıdır, sattığı mal aynıdır; alıcısına ulaştırmak için tacirin gösterdiği gayret bellidir; öyleyse bu fiyat farkı bir hırsızlık, bir haksızlık, bir hilekarlık değil de nedir? Tacirin kârı, bir reñçper olarak gayretinin ücretine denk olmadıkça, tefecinin günahı ziyadesiyle tacirde de var demektir. Açık pazarlık yoluyla tamahkârlık ve harislikle beslenen alış veriş, kesede aynı*

*kalan para gibi nereye götürülürse götürülsün değeri artmayan metaya istenen yüksek fiyat yüzünden, tacir tefeciyle aynı günahkârlığı paylaşmaktadır. Kesede altın aynı değerini korur; ancak depoda saklanan mal ya çürür ya da zayi olur. Kim ki ticaret ile tefecilik ayrı şeylerdir diye düşünürse, eğer Tanrı'nın iradesine teslim olmak istiyorsak, tefeciliği inanan herkese yasaklamışsak, paranın parayı doğurmadığı gibi nereye götürülürse götürülsün aynı kalan malın alış fiyatına tacirin gayretinin bedeli dışında ekleyecek bir tutarın olmadığını da fark etmek zorundayız. Alıcı razı bile olsa veya parayı kendisi teklif etmiş bile olsa, bu bedeli aşan satış fiyatı hırsızlıktır; haksızlıktır; sahtekârlıktır. Tacirin reñçperden farkı ise, işçinin işlediği mal kendisine ait değilken tüccarın taşıdığı malın sahibinin kendisi olmasıdır.*

*Alış fiyatını çok aşan yüksek satış fiyatını nasıl lanetlemiş ve tüccarı imansızlıkla itham etmişsek, fakirden istenilen fazla ödemeyi de tefecilik olarak lanetlemek zorundayız. Tamahkar tefeciye ve taciri lanetlememiz, Davud'un ve Hezekiel'in lanetinden ve ithamından asla farklı olmamalıdır. Alış fiyatını aşan satış fiyatının, ana parayı aşan fazla ödemediği hiç farkı yoktur; ticaret ve tefecilik aynı hükme tabiidir. Her ikisi de aynı merhamet ve adalet yasası altında hüküm giymelidir. Her ikisi de zorla alma veya zorla kabul ettirme yoluyla elde edilmektedir. Alıcı eşit ödemediği uzaklaştıkça, borçlunun üzerindeki yükü ve baskıyı artırır. Benzer şekilde tacir de ürünü tüketicisinden yoksun kıldıkça, alıcısının direncini karar fiyatını kabul ettirme üstünlüğüne kavuşur. Ürün alıcısı kadar borçluyu da himaye etmeli, aldığı borçla geçimini sağlayan fakir ile kazancına kazanç katan zengini ayırt etmeliyiz. Bizden öncekilerin fikirlerine şöyle bir bakıldığında, Kutsal Kitapta fakirle sınırlandırılan tefecilik yasağını bile dikkate almaksızın, zengin fakir ayrımı yapılmaksızın ana parayı aşan her fazladan ödemeyi tefecilik olarak lanetlendiğini derhal fark ederiz. Fakat artık kabul etmek zorundayız ki, o günlerde istisna olan zenginin daha çok kazanç sağlamak için borçlanması, günümüzün gerçeği haline gelmiştir. Bu gelişmeyi görmezlikten gelemeyiz. Artık imanımızın sesine kulak vererek gönül rahatlığı içinde diyebiliriz ki, zenginin ödediği ana parayı aşan her para tefecilik değildir; borcuyla kazancına kazanç katan tacirin bu parasında alacaklının hakkı da vardır; şu halde giderek her geçen gün rağbet bulan ana parayı aşan her fazladan ödeme yasa dışı sayılmamalıdır; yeter ki merhameti ve kardeşlik imanını zedelemesin.” (Calvin, 1952; 146-147)*

*Kapitalist ruhun reformdan önce de var olduğu gerçeği, rasyonel ekonomik etkinliğin insanlar tarafından benimsenmesinde dünyevi çileciliğin ve protestan meslek ahlakının gördüğü işlevin pek önemsenmemesine veya Weber savının tümüyle yadsınmasına yol açmıştır (Brubaker, 1984; 69). Max Weber'in görüşlerini savunarak yapılan pek çok araştırmada, kazanç maksatlı ussal etkinliğin protestanlık yoluyla teşvik ve himaye gördüğü öne sürülmüştür. Ancak, bir genelleme*

yaparak, protestanlık ile rasyonel ekonomik faaliyet arasında nedensellik bağının kurulması her zaman her Avrupa ülkesinde olanaklı olmadığı için, paranın ussal kullanımının reformistler tarafından pek farkına varılmadan veya dinsel güdüler işletilmeden gerçekleştiği görüşü, McGrath tarafından ısrarla savunulmuştur. “Çeşitli mezheplere bağlı ilahiyatçıların ve ahlakçıların yazdıklarından, inanılan bir din olarak hristiyanlığın, saf kapitalizmin görünümüne karşı olduklarını, kazanç maksatlı bu faaliyet tarzını Mammonun \*\*\* işi olarak gördüklerini kanıtlayan pek çok bulguya rastlayabiliriz. Yine de Protestanlık ile kapitalizm arasında bir bağ kuranlar bulunmaktadır. Eğer bu önsezi bir gerçekse, yani Protestanlık, geleneksel dinsel tutumun çözülmesini sağlamış, dinsel yargılardan siyasal ve ekonomik konuların irdelenmesine geçiş yapılmasını kolaylaştırmışsa, bunu, her hangi bir ussal ve ekonomik davranış tasarımıda bulunmaksızın ve pek çok reformistin ibadeti kilise duvarları içinde tutan maksadına aykırı olarak gerçekleştirmiştir. Max Weber’in yazdıklarına şöyle bir bakılacak olunursa, reformun Batı uygarlığına büyük etkilerde bulunduğu kanısı hemen edinilir. Oysa ekonomik konularda son derece tutucu olan Luther’in, ticaret ve tefecilikle ilgili eski görüşleri ısrarla savunmuş olması; faizcilikten iğrenilmesini, ticari kazancı parazitlik olarak görmesini devamlı kalmıştır. J. Calvin’in kendisi bile, orta çağ katolik ilahiyatçı Thomas’ın eğilimini anımsatan ve ticarete gözettiği toplumsal haklılık ilkesine dayanan görüşleriyle, Venedik ve Antwerp’in ekonomik yapısına şiddetli ve insafsızca saldırılarda bulunmuş; bu kentleri, Mammonluğun merkezleri olarak lanetlemiştir.” (McGrath, 1990; 44)

J. Calvin’in zamanına gelindiğinde yaygınlaşan ussal ekonomik etkinlik dolayısıyla borçlanılan paranın sermayeye dönüştüğü ve kazanç sağladığı gerçeği; çok istisnai bir koşul olarak, T. Aquinas tarafından da fark edilmemiş değildir. J. Calvin’in borç işlemleriyle ilgili temel düşüncesi, tüm faizcilik işlemlerinin, hiçbir fark gözetmeksizin kınanmasının ve yasaklanmasının asla zorunlu olmadığı içeriğindeki bir anlayışı temsil ettiği için; orta çağda T. Aquinas’ın fark ettiği bu istisnai haller Brubaker tarafından ön plana çıkarılmış veya genel bir koşul olarak kabul edilmiştir. “Skolastiklerden çok az derecede farklı da olsa, J. Calvin, aynı anti-kapitalist eğilim ile kanaatlere sahip olmuş, komşunun harcamasından kazanç sağlanılmasını yasa ve din dışı görerek şiddetle kınamış, servet yığılmasını ise

\*\*\*Mammon, Yunancada para ve Aramiccede zenginlik anlamına geldiği gibi; servet ilahına mammon denilmekte, para hırsı ve zenginlik gayreti de mammon’a tapma olarak İncillerde nitelendirilmiştir. “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez, ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür, siz hem Tanrı’ya hem de Mammon’a (paraya) birden kulluk edemezsiniz. Devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı Egemenliğine girmesinden daha kolaydır. Varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; ancak böylece göklerde hazinen olur.” (Kutsal Kitap, 2004; 1198)

tamahkarlığın neden olduğu bir ahlak dışılık olarak yorumlayarak kesinlikle yadsımıştır. Fakirden alınan ve kişisel ihtiyaçlar için kullanılan borcu ifade eden tefecilikle ilgili olarak J. J. Calvin, verdiği borçla düzenli her ay faiz geliri (annuity) elde eden Katolik karşıtı bir tutum sergilemiştir. J. Calvin’in etkisiyle, on altıncı ve on yedinci asırlar boyunca, Huguenot ve Hollanda’daki reformistlere ait kurullar tarafından yayınlanmış hemen her bildiride, sürekli olarak tefecilik yasağı vurgusuyla karşılaşılmıştır. İş etkinliğinde kullanılmayan, tüketim mallarının alınmasında harcanılan parasal borçlarda verilen miktardan fazlasını almaya zorlayan bütün faizcilik işlemlerini, Tanrı’nın hizmetine ayrılmış zamanı ve enerjiyi çalmakla bir görerek, J. Calvin, ahlaki bakımdan kınamıştır. Bir başkasına ait olan bir şeyi, hiç de hak etmeksizin almayı, haksızlığın ve çılgınlığın bir kaynağı olarak gördüğü için, kazanç güdüsüyle gerçekleşen ve ticarete fiyat farkından kaynaklanan her eylemi sapkınlik şeklinde değerlendirmiştir. Anglikan kilisesindeki ilahiyatçıların mülkiyetle ilgili bütün görüşleri skolastik öğretilerden kaynaklanmıştır. İngiliz reformistlerin ve hizipçilerinin ekonomiyle ilgili ahlaki ilkeleri, en karakteristik biçimiyle, Katolik görüşle çok sıkı bir biçimde uyumuş bir haldedir; çoğu kereler Katolikliği de aşan kazanç karşıtı geriye dönük bir eğilim göstermektedir.” (Brubaker, 1984; 72-73)

İş etkinliğinde kullanılan paradan para kazanıldığı gerçeğinin oldukça yaygınlaşmış olması nedeniyle, kazanç sağlanılan borçlanmadan alacaklıya kazançtan bir pay verilmesi gerektiğini içeren J. Calvin’in görüşleri; özellikle de, papalığın ‘annuity’ hesabıyla tefeciliğe bulaşmış işlerine şiddetle karşı çıkan diğer Protestanlar tarafından benimsendiği, pek söylenemez. (Eisenstadt, 1968; 204) Tefecilik sorunuyla ilgili düşüncelerini gözler önüne sererken J. Calvin, çeşitli uyarılarda bulunmakta ve istisnai de olsa var olan tüm koşulların ve borçlanan kişinin durumunun dikkate alınmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu nedenle, Ortodoks Katoliklerin Aquinas’dan beri yadsımadığı kazançtan alacaklıya pay verme veya borcun ana parasını güvence altına alma gibi Orta Çağlarda önemsiz yer tutan ayrıntıları, kalvinist girişimcileri, kendi zamanlarının yaygınlaşmış gerçekleri olarak kabul etmişlerdir.

“Faiz işlemlerini haklı kılan, orta çağlar boyunca izine ender rastlanılan bu istisnai gerçek, zengin borçlunun ödünç aldığı parayı içinde kullanarak çok yüksek kazançları elde etme olasılığının, J. Calvin’in zamanına gelindiğinde, artık gözle fark edilir yaygın bir kazanç yolu haline geldiğiydi. J. Calvin, ortaklıklarla ilgili Katolik öğretinin dayandığı koşulları tam bir titizlik içinde irdelenmiş; açıklamasının hemen her yerinde borç para verenin üstlendiği toplumsal sorumluluklarını ayrıntısıyla betimlemiştir. J. Calvin, muhtaç olan bir kimseden faiz alınmamasını, düzenli ve yeterli bir kazancı olmayan bu insanların sahip oldukları ve kendilerine ancak yeten ev, arsa gibi iyeliklerini artan faiz borcu nedeniyle el koymak maksadıyla baskı yapılmamasını özellikle vurgulamıştır.

Borçlanmanın bu içeriğinde, yani geçimini sağlaması için fakire verilen borçla ilgili J.Calvin'in düşünceleri, borçlanılan para doğrudan tüketim mallarının alımında kullanılacağı ve işletilerek para kazanılamayacağı için, orta çağın Katolik ilahiyatçılarından bile hoşgörüsüz ve katı bir şekilde, tefecilik aleyhtarlığı içeriğine sahiptir. Ancak, girişimcilere ve şirketlere, yani kısaca iş yapan zenginlere verilen borçlarda ise J.Calvin; zamanında yaygınlık kazandığı halde kutsal kitabın hiç dikkate almadığı, orta çağın ise istisnai koşul olarak kabul ettiği bir durum olarak verilen her parayla borçluya paradan para kazanma olanağının sunulduğunu yani paranın işletilerek sermayeye dönüşme işlevine sahip bulunduğunu dikkate almıştır" (Eisenstadt, 1968; 205)

Paranın iş etkinliğinde kullanılarak, alınan her borçla yüksek kazançlara ulaşılması, bireysel ekonomik serveti arttırdığı gibi, toplumsal gönencinin yükselmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, J.Calvin'in faizi tefecilikten ayıran öğretisinin, saf bir şekilde bireysel çıkarıcılığın doğasını taşıdığı pek söylenemez (Brubaker, 1984; 78).

#### 4. Protestan Meslek Ahlakı ve Rasyonel Ekonomik Etkinlik

J.Calvin'in iktisat ahlakının, T.Aquinas'ın fikirlerini de kapsadığı halde, kapitalist gelişmenin kültürel değerleri olarak görülen protestan meslek ahlakını yeniden biçimlendirmiş olması, çok önemlidir. Ekonomik etkinlikte kullanılmak koşuluyla, yasalar tarafından meşru kılınmış belirli bir faiz oranı sınırında, faizli borca izin veren J.Calvin; girişilen işin kâr ya da zarar sonucunu hiç dikkate almamakla, Katolik sosyal öğretiyi olduğu gibi yinelemiş değildir (McGrath, 1990; 57). Ancak, T.Aquinas'ın çok özel bir koşul olarak sözünü ettiği paranın işletilerek kazanç sağlanması olasılığını dikkate alan düşüncelerinden kaynaklanan kalvinist ahlak öğretisi ile Wesleyan mezhebinin düşünceleri şöyle bir kıyaslandığında, yeni olan pek bir şeyin olmadığı sonucuyla karşılaştırılır.

"J.Calvin'e göre, tüccar, piyasada belirlenen fiyattan farklı bir bedelle alıcıyla anlaşma yaparak rakibini zarara uğratmamalı; zengin olan bir kimse de, ne kadar zengin olursa olsun, gereksinimlerini aşırı derecede aşacak derecede tüketim harcamasında bulunmamalıdır. Parayla ilgili Wesleyan eğilimi, 'hata, parada değil, parayı kullananadadır' görüşüne dayanmaktadır. Paradan para kazanıldığı gerçeğini dikkate almış olmakla, ekonomik hayata canlılık katan pek çok güdüye neden olmuş olsa bile; kurtuluş aracı olarak önerilen çalışmayı gereksiz hale getirmiş, karşılığını ummaksızın borç vermeyi öngören İncil'in temel öğretisiyle çelişmiştir. Giderek J. Calvin, doğal dünyadaki olayları esas aldığından, oranı sınırlandırılmamış ve borçlu tarafı açıkça belirlenmemiş aşırı faizi yasaklama gibi bir eğilim göstermiştir. Bu nedenle, on altıncı asır kalvinizmi, tamamıyla üretim ve sermaye birikimi mantığına uygun bir içerik kazanmıştır. Buluşlara yaptığı imanlı tutum dolayısıyla Protestanlık,

Katolik toplumsal ahlakına hemen her yönüyle karşı çıkmıştır. Nitekim, on sekizinci asrın başlangıcında Amerikan Protestanlarında, şiddetli iktisat ahlakı idealleri gözlenmiştir. Paradan para kazanılabildiği ve kazanç maksadı gütmeyen günahkarlık olmadığı gibi gerçeklerin tam anlamıyla farkına varabilmiş olan bu insanlar; yeniliğe ve değişikliğe düşkünlük göstermiş, ulaştıkları yüksek kazanç veya mesleki başarıları hiç bir şekilde bireysel vicdanlarında dinlerinin temeliyle çatışmaya girmelerine neden olmamıştır." (Green, 1959; 27)

Kalvinizmin ve özellikle de Wesleyanizmin rasyonel ekonomik etkinlik ile uyum içinde bulunmasına rağmen, yine de tarihsel olarak, protestanlığın kapitalizmi yaratmadığı, tam aksine, protestanlığın toplumsal ahlakının kapitalizmden tesir görmüş olabileceği öne sürülebilir. Kurtuluş öğretisinin çalışmadan müstakil olduğu bir düşünülürse, serbestçe girişebilecek bir sorgulama sonrasında; Protestanın, ancak dünyanın rasyonel düzenini kabul etmiş olması halinde mantıklı bir davranış sergileyebileceği, insanın hür ve ussal kararlarıyla rasyonel düzenin kurulabileceği, düşüncesine varılabilir (Green, 1959; 29). "Pek çok protestan, zihninde devleti hala mantığa aykırı olarak düşlemektedir. protestanlığın temel ilkeleri, fiili toplumsal düzenin doğrudan Tanrı tarafından yönetilmiş olduğuna kesin inandıkları için, kaçınılmaz bir şekilde yaşanan gerçeğin kutsanmasını zorunlu kılmaktadır. Hemen hemen tüm dindarların ruh halinde rastlanılan, bu dünyaya öbür dünya ile uyum sağlayacak veya en azından aralarındaki çatışmayı giderecek içerikteki bir düzen getirmede ısrarlı olunması eğilimi, protestanlığın Tanrı'ya hizmet öğretisinde de bulunmaktadır." (Green, 1959; 32)

Protestanlar arasında, Tanrı'ya hizmet ideali ile ekonomik hayat arasında sıkı bir bağlantı kurulmasını hâlâ tartışanlar bulunduğu gibi, ussal ekonomik etkinliğin içeriğine karşıt olan eğilimlere kapılanlar da vardır. Amerikan Protestanları arasında, ticari harekete şiddetli ve katı bir ahlaki denetimin getirilmesinde ısrar ederek, bireyciliğin ve özgürlüklülüğün sağladığı yararları pek dikkate aldıkları için, ekonomik serbestliğe karşı çıkanlar da vardır (Hillerbrand, 1974; 53). Roma otoritesini tanımadığı bir dönem içinde pek çok protestan, anti kapitalist tarzdaki bir eylemin, ticaret ruhunun gelişmesini önleyici içeriğinin olmadığını ve serbestlik karşıtı bir denetimi uygulamadığını bile öne sürebilmiştir. Halbuki o çok kapsamlı hipotezinde öne sürdüğü bulgularıyla ve herkes tarafından da açıkça bilinen sonuçlarıyla M. Weber; 'geleneksel eylem' tarzının içerdiği kültürel değerlerin, protestan ahlakının gelişmesine katkıda bulunan sosyal koşulları baskı altına aldığını savunmuştur.

"Rasyonel bütün ahlak ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı, nesilden nesile aktarılacak korunan ananeciliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmış, ticaret ve sanayi zümresine dayanmıştır. Geleneksel engeller tek başına

ekonomik tahrikler yoluyla aşılmamaktadır. Şayet, ekonomik alakadaki tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçim hükmünde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir. Bu çağda keşiş, rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel anlamdaki bir hedefe, yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin kongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatinin ekonomik hayatı, daima rasyoneldi. Reform bu sisteme kati bir şekilde nüfuz etmiştir. Uhrevi çilecilik sona ermiştir. Protestanlığın çilecilik öğretisi, dünyevi çileciliğine uygun gelen bir ahlak meydana getirmiştir. Yoksulluk gerekli değildir; ama zenginlik peşinde koşmak da, insanı, pervasızca zevklere düşürerek baştan çıkartmamalıdır. Calvinizm, Tanrının atadığı bir göreve nail olmuşçasına muteber kılınan mesleğin ve sağladığı toplumsal konumun; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen ussal faaliyet üzerine kurulu olduğunu açıklamaktadır. Dinsel sorumluluk, mesleki başarı ve daha yüksek toplumsal konuma ulaşmayı zorunlu kıldığı ölçüde, servete yönelmiş; servetin ve iyi yaşamın ise, Tanrı lütfundan kaynaklanmış olduğu, sürekli vurgulanmıştır.

İnsanın, sadece Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu için bir vekili saydığı itikadı sayesinde, bu zorluktan kaçınmayı araştıran kalvinizm; zevk ile sefahat içine düşmeyi kınamış; dünyadan kopmaksızın, işi şahsın dinî bir görevi, ibadetiymişçesine yorumlayan rasyonel disipliniyle birlikte, çalışmayı bir kat daha kabul etmiştir. Bu sistemin dışında teşekkül eden bizim "meslek" terimimiz; İncil'in protestan tercümesi sayesinde, sadece lisânın tesiriyle malûmat sahibi olunmuştur. Calvinizm, Tanrı'nın atadığı bir göreve nail olmuşçasına muteber kılınan mesleğin, mevkinin; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen rasyonel faaliyet üzerine kurulu olduğunu beyan etmektedir. Dinî sorumluluk, servete meylettirmiş, servet ise Tanrı'nın lütfundan kaynaklandığı için tekrar edilmiştir. Kapitalizmi ortaya çıkaran son merci faktörü, sürekli rasyonel nitelikteki teşebbüs, rasyonel muhasebe, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukukun olmasına rağmen; sadece bunlarla da kalınmamakta, rasyonel ruh, genel olarak hayat üslûbunun rasyonelleşmesi ve rasyonel iktisat anlayışı da bunları tamamlayan zaruri faktörler olmaktadır. Rasyonel bütün ahlâk ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı; ananeciliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmıştır." (M. Weber, 1950; 354, 356)

Protestan meslek ahlakının kendilerini daha koyu ve bilinçli protestanlar haline getirdiğini öne süren M. Weber; dinsel bir güdüyle bireysel davranışlar üzerinde nasıl özdenetim kurulduğu olgusunu irdelemekte, bireysel kararlar üzerinde nasıl baskı yapıldığına bir açıklama getirmektedir (McGrath, 1990; 61). Böylece, Hillerbrand, biçimsel olarak yasalara uygunluk ile içsel olarak Tanrı şanı güdüsü olmak üzere, başlangıçta

olduğundan daha maksatlı sayılabilecek iki temel Protestan ilkesine ulaşmaktadır. Savunduğu görüşe göre, bireysel mesleki çalışmalar hiç bir ödülle karşılığını bulmuş olmasa bile, bunların geçerli kılınmış hukuksal düzenin yasalarına bağlı kılınması ve yasanın öngördüğü biçimde gerçekleştirilmesi şart koşulmaktadır; artık, kurtuluş ümidi değil, Tanrı şanı güdüsü ön plana çıkarılmakta, eylemin bu gibi belirli sonuçlarıyla uyumlu olmasının üzerinde durulmaktadır. "Protestanlığın temel ilkesi dikkate alındığında, ekonomik hayat üzerinde kesin sınırlamaları getirdiği fark edilir. Yasalara uyma zorunluluğunun dayandığı kurallar çatısı, Tanrı şanı veya seçilme güdüsü gibi hayatla doğrudan bağlantısı olan etmenlerle kıyaslandığında, önemini kaybetmektedir. Başarıya ya da kazanca güdülenmiş kişiler, daha fazla ahlaki davranabilmek için, giderek daha fazla cemaatin öğretilerine sadık bir hale gelmektedir. Quakerlerin, iflas eden üyelerini mezhepten çıkarmaları örneğindeki gibi, dinsel güdüler, aklı ve dirayeti esas alan alış veriş tarzını zorunlu bir şekilde harekete geçirmiştir." (Hillerbrand, 1974; 55)

Max Weber, bir nedensellik bağlantısını ima edecek derecede, protestanlığın meslek anlayışının kapitalizmin gelişmesini uyarılmış olduğunu öne sürmektedir. Oysa kapitalizmi ve kendisini ortaya çıkartan kapitalist ruhun, protestanlığın meslek anlayışından çok önce ortaya çıkmış olduğunu kendisi de bilmekte ve kabul etmektedir. Ancak, M. Weber'in dikkatleri çektiği konu, kapitalist ruhun hedeflerinin ve öngördüğü yaşama tarzının, protestanlık yoluyla kitleler tarafından benimsenmiş olduğudur. Diğer bir deyişle M. Weber'e göre, protestanlık, dünya hayatına mesleki bir yorum getirdiği için, kapitalizmin gelişmesini teşvik ve himaye etmiştir (Poggi, 1983; 61). "Protestan imanını taşıyan herkes, bütün gücünü ve akli becerilerini çalışma sahasında yönlendirmiş, mesleğinde başarılı olmayı ve dürüst kalmayı Tanrı'ya karşı üstlenilmiş biricik görev olarak kabul etmiştir. Mesleki etkinliği bir Tanrı görevi işlevinde ön plana çıkartarak, Protestanlığı Katoliklikle kıyaslayan ve kapitalist ruh ile arasında bir bağlantı kuran M. Weber'in bu yorumuna biz de katılıyoruz. Genel olarak Protestanlığın bireysel yaratıcılık becerisine ve kişisel teşebbüs arzusuna daha büyük ölçüde teşvik sunduğu, kişinin gördüğü işi sırasında Tanrı'nın nazarında doğrudan ve bireysel olarak daha fazla bir güdüsel ve zihinsel iç dünyasıyla bağlantı kurmuş olabileceği, asla yadsınılamayan gerçekler arasındadır. Hiç bir kimsenin aracılığını kabul etmeksizin, azizlerin ruhuna ve rahiplerin duasına sığınmaksızın doğrudan Tanrı'ya yönelen bu insanlar; başkalarının günahlarının affını değil kendileri için iyilik diledikleri gibi, kazançlarıyla veya başarılarıyla mesleğinde Tanrının şanını sergiledikleri ölçüde seçilmiş veya aracı kılınmış olduklarına inanmaktaydılar." (Poggi, 1983; 64)

Yine de, bireysel sorumluluğu asla içermeyen, rahibi aracı kılan ve azizlere yönelişi şart koşan Katolik öğretinin öne çıkarılmasında bazı yanlışlıklara



düşülmüş olduğu söylenebilir. Hür bireysel etkinliği veya çıkarıcı davranış biçimini güdülememiş olsa da, bireysel sorumluluk anlayışı, öğretisel olarak olmasa bile kategorik bakımdan Katoliklik içinde yer almış, kişisel çalışmalar ve başarılar ile iman yönüyle kurtuluşa erişme emeli arasında bağlantısı bile kurulmuştur (Poggi, 1983; 67). Protestanlara karşı olarak, deyim yerindeyse dünyevi etkinliği bir Tanrı yolu haline getirmeksizin, kazancı veya başarıyı seçilmişliğin kanıtı olarak tanımaksızın katoliklik; kurtuluşa aracı kıldığı kiliseye öncelik tanıyarak bu sorumluluk duygusunun ağırlığından bireyi serbest kılmaktadır. Kişinin kurtuluşunu şahsi gayretle hiç ilgisi olmayan kilise içi ayine bağlamakla Katoliklik; bireyi de dünyayı da dinin dışına çıkartmış, kişiyi Tanrı'nın asla değiştirilemeyen ezelden yaptığı derecelendirmeler içinde görmüş, her şeyi kurtarıcının hünerlerine bağlamıştır. Doğrudan teolojinin sahasında bu derin konular bir kenara bırakılacak olunursa, M. Weber'in bu çözümünün, bazı nedenlerden dolayı yanlış anlaşılma olduğu kesin olarak söylenebilir. Weberci analizde önemli olan, kapitalist ruhun protestanlığın meslek düşüncesinden çok daha öncesinden var olduğu gerçeği değildir. Burada önemli olan, daha önceden istisnai olan veya görüntülerine çok ender rastlanılan kapitalist ruhun değerlerinin protestanlığın güdülerine ile benimsenilerek, ussal ekonomik etkinliğin yaygınlık kazanması sürecidir. Kazanç maksatlı ve ussal seçime dayanan kapitalist ruhun protestanlığın öncesinde olmadığını hiç bir zaman M. Weber iddia etmiş de değildir (Wendel, 1963; 92).

M. Weber'e göre 'kapitalist ruh' kapitalizmin özünü oluşturduğu için, kapitalizmin kendisinin toplumsal bir olgu etkinliğinde var olmasını sağlayan bu özün, görüntülerine rastlanılmasından uzunca süre sonra nasıl dinsel bir içerik kazanmış olduğunun irdelenmesi, sosyoloji kuramında büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle M. Weber, kapitalist ruhu protestan ahlakıyla özdeş kılmamaya büyük özen göstermiş, kapitalist ruh olmadan kapitalist faaliyet tarzının ve bunun dayandığı hukuksal düzenin kendisinin de olamayacağı gerçeğini göz önünde bulundurarak, kapitalist ruhun ile protestan meslek ahlakı arasında bir neden sonuç bağı kurmamıştır (Wendel, 1963; 94). Bundan dolayı da, kapitalist ruhun kökenini protestanlığın meslek ahlakı olduğu görüşünü, asla genelleştirmek istememiştir. Çünkü M. Weber'in yaşadığı çağ içinde bile, kazanç maksatlı ussal davranışın protestanlığın meslek anlayışından çok öncesinden yaygınlık kazandığı ve protestan meslek ahlakıyla benimsenilen değerlerin ussal ekonomik bireyin kişilik özelliklerinden sadece biri olduğu görüşü de öne sürülmekteydi (Samuelson, 1993; 26).

Rasyonel davranışı içinde kazanç peşinde koşan insanlar, protestan ahlakını edinmeksizin de vardı. Rasyonellik düşüncesinin göreceli olduğu ve dinsel güdülerden bağımsız olarak var olduğu nasıl doğruysa, ekonomik rasyonelliğin kendisinden sonraki düşüncelere derinden tesir ettiği ve protestanlıktan çok önce kendisini

kabul ettirdiği de bir gerçektir. Ekonomik etkinliği saf kazanma gayesi ve biriktirme tutkusuyula bakan kuramcılarının çoğunun; bu işleri gören bireylerin dinsel eğilimlerini ayrı tutarak, yalnızca ekonomik rasyonelliği irdelemeleri ve kapitalist faaliyet tarzını daima var olan bir fenomen olarak gözlemeleri, gerçekçi bir yaklaşımdır. Protestanlığın meslek ahlakını hiç bilmeksizin veya puritanlığın seçilmişlik güdüsüne hiç hissetmeksizin de, salt daha çok kazanmak gayesiyle ve daha iyi konumlara gelmek arzusuyla, çalışma azmini taşıyan ve muazzam servetleri edinen işadamları ve yöneticilerin günlük yaşamda çoğunlukta olduğu Wendel tarafından öne sürülmüştür. *"Bu teorisyenlere ve Weber'in savına karşı olarak diyebiliriz ki; hangi inanç ya da kesimden gelirse gelsin, her insan, kazanma ve başarılı olma ve yükselme içgüdüleriyle bu dünyaya gelmekte, kendi bilgi ile deneyiminin yanı sıra içinde yaşadığı koşullarıyla belirlenen bu maksatlarına ulaşma sınırını aşma arzusunu taşımaktadır Dinsel emenler, bu içgüdüyle ya engelleme ya da özendirme işlevini görerek, dışsal bir özellik taşımaktadır. İşte başarıya azmiyle özdeşleşen bu kazanma, biriktirme ve yükselme içgüdüleri; kişiyi belirli bir eğilimde bulunmaya yönlendirerek, kapitalist ruhun nüvesini oluşturmaktadır."* (Wendel F. 1963; 98)

M. Weber'e göre de, insanlar, kazanma ve başarıya güdüsünü hissettiği, bu emeline ussal seçimlerle ulaşma gayretini gösterdiği müddetçe, kapitalist ruh daima olmuştur ve olmaya da devam edecektir (Weber M. 1984; 98). Artık kapitalizmin özü olarak bu sınırsız kazanç güdüsü ve ussal seçim becerisi, toplumsal bir fenomen olarak dikkate alındığı andan itibaren; kapitalizmin çeşitli dinlerle olan bağlantısı öne çıkacaktır. Bir sosyal fenomen olarak hangi dinsel eğilimin kapitalist ruhu yok ettiği, denetlediği veya uyardığı gibi durumlara böylece açıklık kazandırılır. Ancak, pek çok fenomen arasından dinsel eğilimlerin hiç birisinin kapitalist ruhu doğurmadığı kesindir. Öne sürülen temel düşünce, kazanç güdüsü, biriktirme tutkusu ve başarıya azmiyle betimlenebilen, ussal ve ekonomik faaliyet tarzı içinde gerçekleştirilen kapitalist ruhun insanın kendisinde doğal olarak bulunduğu, yaradılıştan gelen özelliklerinden biri olduğudur. Kapitalist ruhu veya ussal ekonomik etkinliği, protestan meslek ahlakıyla veya puritan seçilmişlik güdüsüyle özdeş kılan Weber; dürüstlük ve iyi ahlaklılık içeriği kazandırılan dünyevi faaliyeti reddeden veya serbestçe yerine getiremeyen grupların, irrasyonel eğilimler (geleneğe bağlılık, büyülere veya sihre düşkünlük, nazardan veya uğursuzluklardan kaygılanmak vs..) içine girmeleri nedeniyle, kapitalist gelişmenin yaratıcıları veya temsilcileri olamayacağını iddia etmiştir.

*"Her kapitalist yeteneğe karşı, katolik ahlakın simgesel nefreti ve bunu devam ettiren Lütheran tavrı; esas itibarıyla, kapitalist bir ekonomideki kişisellikten arındırılmış ilişkilerin muhalifliğine dayanmaktadır. Kilisenin ve nüfuzunun dışında gerçekleşen kaçınılmaz insan işleriyle belirlenen bu şahsi olmayan ilişkilerinin;*

*ahlaki doğrultu hattında kilise tarafından içine işlenerek ve türü değiştirilerek önü alınmak istenmiştir. Efendi ile kölesi arasındaki ilişkiler; doğrudan ahlaki bir düzenlemeyle denetim altında tutulurken; toplulukta kardeş sayılmayan yabancılardan, borçlanma karşılığında faiz alınmasına izin verilmiştir. Asırlar boyu, museviler; borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat, bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle, modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında Museviye çok ender olarak rastlandığından; girişimciler tipi tamamıyla hristiyandır; sadece hristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Tam tersine, Musevi imalatçılar, modern bir fenomendir. Başka bir sebep yoksa, meslek oluşumlarının dışında kalmaları nedeniyle, Musevilerin rasyonel kapitalizmin oluşumunda paylarının olması olanaksızdır*

*Esnaf birlikte yanında bile kendilerini güçlüklerle korumuşlar; hatta Polonya'da olduğu gibi, çok sayıdaki işçi kesimi üzerinde hakimiyet kurmuşlar; içerdeki endüstrideki veya manüfaktür tarzında faaliyette bulunan girişimcilerin kapasitelerini düzene sokmuşlardı. Buna rağmen, gerçek Musevi ahlakı, özellikle Talmud'un gösterdiği şekildeki ananeye bağlılık demektir. Takva ehlerinden olan Musevinin her hangi bir yeniliğe karşı duyduğu nefret, tamamı tamamına, büyüye olan inançla kemikleşmiş kurumlarıyla her hangi bir ilkel kavmin arasındaki bir kimsenin tavrının büyüklüğü kadardır. Her ne kadar Musevilik, hristiyanlığa, büyüye karşı duyulan husumeti aktarmışsa da; modern rasyonel kapitalizm için hatırlanacak önemi çok az olmuştur. Musevilik ve hristiyanlık bir yana, bir tanesi Japonya'da olmak üzere, iki veya üç doğuya özgü mezhep de dahil olmak üzere, büyüye karşı samimi bir şekilde çarpışmayan din yok gibidir. Musevilik, muhtemelen, hristiyanlığı ortaya çıkardığından beri, büyüden tamamıyla bağımsız bir din olma özelliğini kazandığından bu yana, ekonomik tarihi bakış açısıyla, çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Büyünün hakimiyetinin dışındaki bir alanda olmasından dolayı, hristiyanlık, ekonomik hayatın rasyonelleşmesi önündeki çok önemli engellerden birini aşmayı başarmıştır.” (Weber M. 1950; 367)*

Sırf bu neden yüzünden, insanın doğası ile başarı azmi arasında öne çıkarılan uyumu öne sürülerek, Max Weber'in kapitalist ruhun kökenini protestan meslek ahlakının oluşturduğu savı; sadece içeriksel bakımdan değil, fakat ahlaksal olarak da şiddetli eleştirilere uğramıştır. Diğer taraftan, on altıncı asır protestanları her fazla ödemeyi tefecilik sayan faiz görüşleriyle ve dünyevi faaliyetin dinsel bir içerik kazanmasını engelleyen kurumsal ibadete olan düşkünlükleriyle, Weber'in meslek düşüncesini kapitalist gelişmenin kökeni haline getiren savını doğrulamaz bir özellik taşımaktadır (Robertson, 1933; 11). Weber, mesleki etkinliği bir takva yolu haline getiren ve işyerini de Tanrının iradesinin uygulandığı bir tapınağa çeviren savı

için R.Baxter'in vaazlarını kaynak göstermiştir. Ancak, Weber savı için vaazlarında çok fazla kanıt bulduğu, çalışmanın kutsallığını ve zenginliğin gerekliliğini öne çıkartan 17. asrın dinsel lideri R.Baxter'in görüşlerinde bile; ibadeti hâlâ kilise duvarları içinde görmesinden kaynaklanan, mesleki etkinliğin bir Tanrı yolu haline dönüşmesini olanaksız kılan öngörüler olduğu gibi, meslek düşüncesiyle ilgili çok ciddi belirsizlikler ve faizi yadsıyıcı çelişkiler bulunmaktadır. Yalnızca 18. asır Puritanlarında kapitalist eylem tarzını içine sindirmiş ve meslek düşüncesiyle davranışlarını uyumlu kılmış bazı kimselere rastlanılmaktadır. Protestanlığın toplumsal ahlak yasasının kesin bir evrimsel sonucu olup olmadığı sorusuyla ilgili olarak son derece kapsamlı kanıtları ileri süren H.M. Robertson, orta sınıf insanların zihinlerine hakim olan kapitalist ruhun Avrupa'daki görünümünü ayrıntısıyla irdeleme yoluna gitmiştir. Robertson, M. Weber'den önce hiç bir tarihinin kapitalizmin özünde meslek düşüncesinin yattığı olgusunun farkına varamadığını vurguladıktan sonra; Protestanlıkta 17. asırda kazanılan meslek anlayışının, 14. asırdan itibaren Katoliklikte var olduğunu iddia etmiştir (Robertson, 1933; 13).

Ancak bu iddianın ölçütü, M. Weber'in görüşünü savunanlar tarafından öne sürülen, mesleki etkinliğin bir Tanrı yolu haline gelerek, kilise tarafından düzenlenen ayinlerin yerini alması ölçütü olmamış; katolik olarak tanınan kişilerin kapitalist etkinlikteki başarıları kanıt olarak ileri sürülmüştür. On sekizinci asrı dikkate alarak, Robertson, hem protestanlığın ve hem de katolikliğin benzeri meslek ahlakını inananlarına telkin ettiğini öne sürerek, bu nedenden dolayı, kapitalist ruhun gelişimi açısından her iki mezhebin eşit önem taşıdığını kanıtlama yoluna gitmiştir. M.Weber'in protestanlara özgü kıldığı meslek anlayışına diğer mezheplerin de sahip olduğunu kanıtlama yoluna girerek, Robertson, kapitalist ruh ile protestan ahlakı arasındaki bağı kırmak istemiştir. Zira, düşüncesine göre, bu meslek ahlakı, reform öncesi dönemlerde etkili olduğu gibi, Katolik yandaşları içinde bile benimsenilen bir ideal olmuştur (Robertson, 1933; 14-15). Tıpkı M.Weber ve H.M.Robertson gibi, rasyonel ekonomik etkinliğin dinsel dokusunu irdeleyen diğer sosyologlar da, araştırmalarında kendi imanlarını dile getirmiş ve öne çıkartmıştır.

Ancak bu araştırmacıardan hemen hiç biri, protestanlığın meslek ahlakını oluşturan, her bir insanın bu dünyaya Tanrı tarafından belirlenmiş bir görevle geldiği ve yüreklerinin Tanrı'nın iradesini yerine getirme azmiyle dolu olduğu imanının, ibadeti ne ölçüde özgür ve bireysel kıldığı sonucuya ilgilenmiş değildir. Protestanlığın kapitalizmin gelişmesini teşvik ettiği görüşünün dayanağını oluşturan dünyevi eylem ile uhrevi mükafat arasındaki bağıntıyı bile tümüyle reddeden Robertson'a göre; *“Ekonomik etkinlikle edinilen kazançlara veya mesleki başarılarla, tanrısal seçilmişliğin birer kanıtı olup olmadığı açısından bakıldığında, Lutheran ve kalvinist akımlar arasında gerçek bir farklılığın olmadığı kanısı*

uyanmaktadır. Nitekim J.Calvin,kişinin kurtuluşunu takdiri ilahinin keyfi tezahürüne bağlamıştır. Luther ise, kurtuluşu doğrudan iman temeli üzerine kurmuştur. Yani, işinde kazançlı olan ya da mesleğinde başarıya ulaşan bir kimsenin, Tanrı tarafından seçilme garantisi fikri, açıklıkla belirtilmemiştir. Yine de J.Calvin'in ifadeleri çok daha etkin olduğundan, kapitalist anlamda semeresini çok daha iyi vermiştir." (Robertson, 1933; 21)

### 5. Sanayi Devriminde Puritan Mezhepler

Sadece paranın kazanç sağlaması koşuluyla, borçlunun kullandığı paradan dolayı faiz ödemesinin gerekliliğine, paradan kazanç sağlanılan bu belirli hallerde faize izin verilmesinin kaçınılmazlığına inanırken bile; J.Calvin, küçük birikimlerin iş etkinliğinde kullanılmasına güdülediği ve yeni iş sahalarının açılmasına olanak verdiği ölçüde, faiz ödemelerinin, topluluğun yararına olduğu düşüncesini savunmuştur (Eisenstadt, 1968; 142). Çok düşük düzeyde bireysel çıkarıcılık içeriği taşıyan J.Calvin'in öğretisindeki, bu gibi koşullar kapsamında faizi haklı bulan yargısına, diğer Protestan düşünürlerden pek azı katılmıştır. Diğer taraftan, Amerikan Protestan mezheplerinin, sanayi kapitalizme sınır getirici uygulamalar peşinde oldukları, yapılan araştırmalarla kanıtlanmış durumdadır.

"İki mezhep içinde, Quaker ile Wesleyanlar arasında ekonomik yaşamın yaygınlık göstermesine hiç de taraftar olmayan, şiddetli bir karşıt tutum sergileyen üyelerle rastlanılmamış değildir. Üyelere bildirilen bu buyruklar içinde, kapitalizmin ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı yönde etkide bulunanları da, oldukça dikkat çekicidir. Üyelerinin ekonomik etkinliklerine ait ayrıntıları çok titiz bir şekilde düzenleyen Quakerler, böylece başarıları ya da kazançları yansıtan bireysel gerçeğin sıkı sıkıya gözlenmesini sağlamış, çalışkanlık kadar dakikliğe, tutumluluk kadar dürüstlüğe büyük önem vermişlerdir. Quakerler, üyelerine ekonomik konularda tavsiyelerde bulunmakta ve işlerinde başarılı olmaları için finansal yardımlar etmektedirler. Ekonomik dayanışmaya yönlendiren bu gibi eğilimler içinde olmalarının pek çok nedeni vardır. Bunlar arasında, yeni arkadaşlıklar edinmek, insan ilişkileri içinde iyi bir tutum geliştirmek, henüz emekleme aşamasındaki mezheplerine yeni ufuklar açmak sayılabilir. Quakerlerin, ekonomik yardımlaşma ve zenginleşme temelinde toplum konum edindiklerini ve genişlediklerini kapsayan yorum tarzı bir kere kabul edildikten sonra, daha ilk yıllarında mezhep üyelerinin içinde buldukları ekonomik koşullar tarafından yönlendirilmekte oldukları gerçeğinin hemen farkına varılabilir." (Eisenstadt, 1968; 145)

Konuya bir bütün olarak bakılacak olunursa, Quakerler arasında birbirleriyle kıyasıya rekabet ederek yok etmek yerine; sadece ussal ekonomik etkinliği özümseyerek değil, bununla birlikte yardımlaşarak piyasa koşullarına karşı direnmek tutumu mezhep içinde iman gücüyle oluşturulmuş ve geliştirilmişti. Finansal yardımlaşmalar, üyelerin bireysel kazanç hedefleri peşinde koşmalarına

engel olmamıştı. Ekonomik erdemler hakkında verilen bu vaazlardan, sürekli olarak, Tanrı şanını sergilemenin yegane yolu olarak mesleki etkinlik ve başarı ön plana çıkarılmaktaydı. Üstelik bu vaazlar sırasında, dünyayı seçilme lütfunun gerçekleştiği inancıyla olumlu bir gözle bakmaya yönlendirilmiş olduklarından, Quakerler; aşırı katı ekonomik yasalar altında geçen mesleki çabalarının gerektirdiği dıştan kurulan baskı ve disiplin mekanizmalarını; çalışkanlık, tutumluluk, başarı, dürüstlük ve dakiklik gibi erdemleriyle kendi iç manevi dünyalarında çok etkili bir şekilde oluşturmuşlardı. Kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetin kültürel değerlerini, bu denli yoğun bir içsellikle benimsemiş olmalarına rağmen, her din ya da mezhepte görülen pek çok usdışı saplantılara veya yargılara Quakerlerde de rastlanmıyor değildi.

"Diğer taraftan, Quaker üyelerinin ahlaki yargılarının,, ekonomik etkinliğin yayılmasına önemli kısıtlamaları getirmiş olduğu gerçeğini de asla göz ardı etmemek gerekir. Bu sınırlama içinde, özellikle Quakerlerin yemin içmeme kararlılığının, üyelerinin loncalara veya meslek odalarına kabul edilmelerinde en önemli engel olduğunu, burada anımsamak lazımdır. Ayrıca, Fox ve W.Smith (Evrensel Sevgi,1663) tarafından yorumlanan ve ısrarla önerilen adil fiyat teorisi; serbest piyasa mekanizmasının oluşumunu olanaksız kılan, satılan mal ve hizmetlerde ücret ve fiyat değişmelerine şiddetle karşı çıkmalarına neden olmuştur. Quakerlerin barışı korumak azmiyle, hiçbir şekilde savaş sanayileriyle ilgilenmediklerini burada ayrıca vurgulamak gerekir. Quaker ahlak öğretisinin, ekonomik hayata sınır getiren eğiliminin William Pegg tarafından dile getirilmiş olması, ne kadar tipik bir konudur. Hiç görülmedik sanatsal maharetlerle dolu olan bu insan, ücretli işgücünün çalıştırılmasında da oldukça yetenek göstermiştir. Ancak günün birinde, tıpkı diğer Quakerler gibi Eski Ahdin çalışmayla ilgili bir kaç emrine kesin itaat etme zorunluluğunu kendi iç dünyasında hissetmiş; ibadeti yaşanan dünyaya aktarmak gerektiğine inanarak, asla tasvir yapılmamasını ve de ikonlara tapılmamasını ısrarla savununca, kendi becerilerini unutturmuş, bu sayede elde ettiği gelirden yoksun kalmış, çalışanlarına da yol vermiştir." (Eisenstadt, 1968; 149)

Yine de, Quaker ve Wesleyan mezheplerinin kapitalist gelişmeye sağladıkları katkı kesinlikle yadsınamaz. Kilise karşıtı imanlarıyla kapitalist eylem tarzının güdülenmesi bakımından, Wesleyan mezhebindekiler, Quakerlere nispetle çok daha büyük derecede katkıda bulunmuş, etkin ekonomik yaşamın sorumluluklarına uyum sağlamada çok daha fazla gayretli olmuşlardır (Piette, 1937; 347). "John Wesley'in ahlak öğretisi, 'kazanabildiğin kadar kazan' telkininin yol açabileceği çatışmaları engelleyici pek çok sınırlamayı da metodist öğütler beraberinde getirmiştir. 'Kazanabildiğin kadar kazan' telkini, yasal oranlarını aşmadığı sürece faize bile izin vermekteydi. J. Wesley'in, 'kendimize çıkar sağlamak gayesiyle, komşumuzun ticaretinin yok olmasını asla

*hoşgörüsüyle yaklaşamayız' uyarısı, kapitalist ruhun rekabet yasası ile ortamına ne kadar ters düştüğü gayet açıktır. Bundan dolayı denilebilir ki, Quaker ve Wesleyan mezheplerinin çalışmayı ibadet olarak algılayan kilise karşıtı istisnai tutumları dikkate alınmayacak olursa, protestan ahlak öğretisi, kapitalizme karşı daima eleştirel bir eğilim geliştirmiştir. Bu bakımdan pek çok araştırmacı, sırf bu nedenler yüzünden, protestanlığın, katoliklikten asla farksız olduğunu öne sürebilmiştir. Dünyanın reddine dayanan ve ibadeti kilise duvarlarıyla sınırlayan Katolik öğretisi, hiç münakaşa götürmez bir şekilde protestanların büyük bir çoğunluğu tarafından savunularak yinelenmiştir. M.Weber, bu dünyayı hakir görenek ve ticari kazancı emek gayretinin bedeliyle sınırlandırarak katolik ahlakın ussal ekonomik etkinliğe yabancı kaldığı yargısına delil göstermek gayesiyle yararlandığı Baxter'in bazı ifadeleriyle kıyaslama yaparak, katoliklik ile kapitalist ruh arasındaki karşıtlığa dikkatleri çekmek istemiştir. Bir kaç ahlaki ilgi ön plana çıkartılarak kapitalizm ile protestanlık arasında bir bağ kuran bu yazar, ispatı mümkün ciddi yanlıgılar içine düşmüştür. Alışılmamış yargılarından kaynaklanan yorumları, Katolik ahlak öğretisini yeterince bilmediğini de ortaya koymuştur." (Piette, 1937; 349)*

Protestanın göç ettiği ülkelerde gerçekleştirdiği iş etkinliğinde kazanç maksatlı ve ussal seçime dayanan bir tutum geliştirmiş olması; Tanrı'ya karşı üstlenilen görevlerin bir gereği olmasından çok, çevresindeki insanlara karşı dokunmuş çok güçlü bir savunma aracı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim, nerede olursa olsun, her insan işinde başarılı olduğu veya yüksek kazançları sağladığı ölçüde toplumda daha yüksek konumlara ulaşır ve kendisini güvende hisseder. Quaker ve Wesleyanlar, belki de yeni üyeler edinebilmek maksadıyla, kesin bir şekilde ve azami derecede çalışkanlık ve doğruluk içinde olmuşlardır (Piette, 1937; 352). Cemaati büyütme gâilesiyle, mezhebin diğer güdülerini desteklemiş olması da mümkündür. Aşırılığı da beraberinde getiren bu türden eğilimler, tamamıyla dinsel bakış açısıyla metodistler tarafından özümsemiğinden, iflas edenlerin mezhepten atılmasına kadar varan cemaat yaptırımlarını da beraberinde getirmiştir. Böylece metodistler, Tanrı'ya hizmet etme inancını, bireysel başarı ya da kazanç güdülerinin hedefi haline getirmişlerdir. Kazanç gayesi güdülmeyen ve biriktirme emeli hissedilmeden, Tanrı'nın öbür dünyada sabrının veya zahmetinin karşılığını vereceğini ümit ederek gerçekleştirilen dünyevi çabayı, değersiz bulmuşlardır. Böylece ussal ekonomik faaliyetin öngördüğü normlara kolaylıkla uyum sağlamışlar, kazancı ya da başarıyı, seçilmişliğin kanıtı haline getirmişlerdir. Mesleki etkinliği bir Tanrı yolu haline getirerek, başarı ya da kazancı Tanrı lütfunun kanıtı olarak görerek; dünyevi etkinliğe dinsel bir içerik kazandırmışlar, gelişmenin yolunu açmışlardır.

## 6. Sonuç

Max Weber'in protestan ahlakı savı, teorik olarak oldukça ikna edicidir. Protestanlıkta, dindeki çile çekme ve tövbecarlık, dünyevi faaliyetlere uhrevi bir anlam kazandırarak, karizmatik bir nedensellikte fertlere bireysel güdüler şeklinde aktarılmıştır. Böylece, mesleki faaliyetin bir Tanrı yolu haline gelmesiyle, ekonomik çaba sınırlarında da olsa gerçekleşen özgürlük ortamında saf haliyle rasyonel bir eylem tipi, genelerek meşruiyet kazanmıştır. Protestan çilecilikle, öncelikle, aynı kanaatkarlık imanı ile sınırlanmış olan şahsi-ailevi gereksinimleri karşılayacak kısım kişisel gelirden ayırdıktan sonra, geriye kalan tutarın tamamen yatırım sermayesi olarak ekonomik eylemlere aktarılmasıyla; lüks harcamalarda ve savurganlıktan kaçınılarak tasarrufa yönelmiştir. Sağlık için gerekli olandan fazla uykuya ve dinlenmeye, çalışmayıp boş oturmaya karşı kesin bir tavır alınmıştır. Özellikle, ilahi kurtuluş için yazgısında seçilmiş olma ümidini, Tanrının atadığı ve yükselmesi için fırsat tanıdığı dünyevi faaliyetindeki başarılarıyla pekiştiren metodist müritler; azizlerin ruhlarına da hiç sığınmaksızın, ayinlerle bayram ile haccın kutsanmasına da pek itibar etmeksizin, dünyayı reddeden çileciliğin bütün zorunluluklarını terk etmişler; içsel bir tevazu ve disiplin içinde doğrudan Tanrıya yönelmek suretiyle, kendilerine olan güvenlerini kazanmışlardır. Metodist yorumla geliştirilen dünyevi çileciliğin dürüstlüğü, çalışkanlığı, dakikliğe, sorumluluğa ve tutumluluğa yönelten güdülerini sayesinde; edinilen yüksek kazançların kişisel lüks tüketime akması engellenmiş, rasyonel yaşama biçimiyle de sermaye birikiminin oluşumu olanaklı olmuştur.

Weber'in tezi kuramsal açıdan ikna edici olsa bile, Avrupa'nın iktisat tarihi ile kıyaslandığında, ciddi kuşkuyla yol açmıştır. Kapitalist faaliyet ile protestan ahlakı arasında bir nedensellik bağı kurmuş olmasa bile, Weber'in seçilmişlik güdüsü ile kazanç emeli arasında bir uygunluğun bulunduğunu öne sürmesi, protestan mezhebinden olanları kapitalist zihniyetin temsilcileri olarak tanıtmayı, sosyo-ekonomik sahada araştırma yapanların eleştiri ve itirazlarına neden olmuştur. Böyle bir neden-sonuç kurulmamış olsa bile, neredeyse tüm araştırmaların hedefinde böyle bir nedensellik bağının kırılması öne çıkmıştır. Bir taraftan, reform çağı öncesinde hep kazanç maksatlı ekonomik etkinliğin var olduğu kanıtlanırken, özellikle de T.Aquinas'ın düşünceleri tanıtılarak katolikliğin kapitalist güdülerle aykırılık içermediği açıklanmak istenmiş; diğer taraftan da, Luther'in öncülüğündeki akımın taraftarı olarak pek çok protestanın faiz karşıtı görüşleri dile getirilmiş, protestanlıkta ileri giden bazı bölgelerin ekonomik bakımdan her hangi bir atılım yapamadıklarına dikkatler çekilmiştir. Böylece, protestan ahlakı ile kapitalizmin ruhu arasındaki bu uygunluk bağı bile kırılmak istenmiştir.

Rasyonel ekonomik etkinliğin yükselmesi sürecinde protestan meslek ahlakının rolünü öne çıkartan ya da yadsayan bu tartışmada; sonunda kilise karşıtlığına (nonconformist) kadar uzanan mesleki faaliyetin takva yolu haline gelmesi, cemaat halinde ayinler ve ilahiler eşliğinde kilise duvarları içinde gerçekleşen biçimsel ve kurumsal ibadetin karşısına mesleki başarı güdüsünün çıkması olgusuna gereken önem verilmemiştir. Dürüstlük ve iyi ahlaklılık, tutumluluk ve dakiklik, insana hizmet ve sevgi duygularıyla gerçekleştirilen meslek ahlakının Avrupa'da geçici bir süre için tesirli olduğu kabul edilse bile; kazanç maksatlı eylemlerin dinsel güdüsünü daha sonra kaybettiği, katolik meslek anlayışının faiz serbestliğini getirerek ve kazanç güdüsünü de öne çıkartarak geliştiği tarzında görüşler ileri sürülmüştür. Protestan meslek ahlakının kurumsal ibadetin karşısına bir alternatif olarak çıkararak, Tanrı'ya bütün yönelişlerin birer hak olduğu inancına yol açması, bireysel ekonomik kazancı seçilmişliğin kanıtı olarak görerek ibadette bireyciliği başlatması, kanımızca, ussal ekonomik etkinliğin Avrupa'daki tüm halk katmanları tarafından benimsenmesine sağladığı en büyük katkıdır.

#### Kaynaklar

- Brubaker R., (1984). *The Limits of Rationality : An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*, Allan & Unwin, London
- Davis J., (1974). *Capitalism and its Culture*, Free Press Glencoe, New York
- Eisenstadt S.N., (1968). *The Protestant Ethic and Modernization*, Hodder and Stoughton, London
- Fanfani A. (1972). *Catholicism, Protestantism and Capitalism*, New York
- Fischhoff E. (1944). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, Social Research, XI
- George C.H. , (1961). *The Protestant Mind of The English Reformation 1570-1640*, Princeton University Press, New Jersey
- Green R.W., (1959). *Protestantism and Capitalism : The Weber Thesis and It's Critics*, D.C. Heath and Company, Boston
- Hillerbrand J., (1974) *The Protestant Reformation* , Harper & Row, New York
- Holl K. (1959). *The Cultural Significance of The Reformation*, New York
- Hudson W.S. (1949). *Puritanism and the Spirit of Capitalism*, Church History, XVIII
- Hudson W.S. (1961). *The Weber Thesis Re-examined*, Church History, XXX
- Jeremy D.J., (1988). *Religion, business, and wealth in modern Britain*, Routledge, London
- Kitch M.J., (1967). *Capitalism and The Reformation*, Longmans, London
- KMŞ (2004). *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, İstanbul
- McGrath A.E., (1990). *A life of John Calvin : A Study of the Shaping of Western Culture*, Mass Brassil Blackwell, Cambridge
- Piette M., (1937). *John Wesley in the Evolution of Protestantism*, Baker Book House, London
- Poggi G., (1983). *Calvinism and Capitalist Spirit : Max Weber's Protestant Ethic*, University of Massachusetts Press, Amherst
- Robertson H.M., (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism : A Criticism of Max Weber and his School*, Cambridge University Press, Cambridge
- Samuelson K. (1993). *Religion and Economic Action*, University of Toronto, Toronto
- Swedberg R. (2005). *The Max Weber Dictionary : Key Words and Central Concepts*, Stanford University, California
- Tawney R.H. (1980). *Religion and the Rise of Capitalism*, Penquon books, London
- Trevor J. (1950). *The origin and the evolution of the christian church*, Hutchinson, London
- Trevor J.-Roper H. (1965). *Religion The Reformation an The Social Change*, Historical Studies IV, London
- Troeltsch E. (1981). *The Social Teaching of the Christian Churches* , Chicago
- Weber M., (1984). *The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism*, George Allen and Unwin , London
- Weber M. (1950). *General Economic History*, Free Press Glencoe , New York
- Weber M. (1964). *The Sociology of Religion*, Methuen Press, London
- Weber M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press of Glencoe, New York
- Wendel F., (1963). *Calvin The Origins and Development of his religious thought* , Harper & Row, New York